

POROČILO O POLITIČNIH RAZMERAH NA VRHNIKI AVGUSTA 1943

Janeza Stanovnika je Izvršni odbor OF avgusta 1943 poslal v okrožja kot inštruktorja, da bi pripravil potrebno za volitve delegatov za slovenski parlament (zbor svobode). Ustanovitve t. m. zbora svobode so v vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja načrtovali od junija 1943. Po porazu nemške in italijanske vojske v severni Afriki so se napovedovale korenite politične spremembe, ki so si julija sledile druga za drugo. 10. julija 1943 so se na južni obali Sicilije izkrcali deli zavezniških armad. Temu je 24. julija sledil padec Mussolinija in dan za tem je nastopil novi predsednik italijanske vlade maršal Pietro Badoglio. Nemško vodstvo, ki ni zaupalo njegovim izjavam, da bo Italija nadaljevala vojno v njihovem zavezništvu, je začelo pošiljati na Apeninski polotok nove divizije. Odprlo se je novo bojišče na jugu Evrope.

8. septembra 1943 je Italija kapitulirala. Pred tem, že konec avgusta, so nemške enote za zavarovanje železnic prišle v Ljubljansko pokrajino. Na Vrhniko so Nemci prišli 26. avgusta 1943.

Janez Stanovnik se je v Vrhniškem okrožju mudil še pred kapitulacijo Italije, na Vrhniki je bil prav na dan, ko so tja vkorakale nemške enote.

Pr. 18. IX. 43, št. 155
VP

V IZVRŠNEMU ODBORU OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA ¹ Na položaju 2. IX. 43.

Direktive za volitev delegatov sem dal ribniškemu, cerkniškemu in vrhniškemu okrožju, sedaj sem v grosupeljskem okrožju.

Volitve se bodo izvedle v vsakem okrožju odgovarjajoče prilikam. V okrožjih in krajih, kjer imajo naši ilegalci prost dostop do vasi, se bodo volitve izvršile na javnih mitingih. V krajih pa, kjer so naši aktivisti prisiljeni na ilegalno in konspirativno delo, bodo delegate volili le zanesljivi ljudje. Nezanesejivi in izdajalci tako ne morejo imeti volilne pravice za slovenski parlament.

Kar se tiče delegatov: naši aktivisti bodo brez večjih težav vsi izvoljeni. Saj so si s svojim delom pridobili v narodu tako zaupanje, da si jih bodo ljudje rade volje izbrali tudi za svoje zastopnike. Težje bo z legalci. V sedanjih prilikah bo težko dobiti legalca, ki bi bil pripravljen stopiti v ilegalo. Vendar bodo aktivisti vse poskusili, da dobe tudi nekaj uglednih legalcev. Sigurno bodo to izvedli v tistih primerih, kjer se bo legalec lahko udeležil zborovanja ne da bi postal ilegalec. Kolikor mo-

rem presoditi, bodo vrhniško, cerkniško in ribniško okrožje poslali vsako po tri do štiri legalce in več uglednih ilegalcev, ki se skrivajo »na svojo roko« in niso naši aktivisti.

Glede tehnične izvedbe volitev sem za enkrat uredil tako, da se bo volilo po terenskih odborih. Če bi se volitve vršile po rajonih, bi niti vsi naši aktivisti ne prišli do mandatov. Naročil pa sem, da naj člani okrožnih odborov iščejo več mandatov, kjer je to mogoče. Na vprašanje, ali naj bomo voljeni tudi inštruktorji Izvršnega odbora OF, sem za enkrat odgovoril, da ne.

V zadnjem času sem se zadrževal v vrhniškem okrožju. Tu sem doživel tudi vkorakanje Nemcev. Nemške kolone sem opazoval od blizu. Po mojih ocenah je bilo Nemcev, ki so šli po cesti okrog deset tisoč, se pravi ena divizija. Ta vojska je bila sestavljena po 30% iz Nemcev, ostali pa so bili Čehi. Poljaki, Štajerci in Gorenjci. Kam so namenjeni sploh niso vedeli povedati. Kakor običajno ob večjih dogodkih, tako so tudi sedaj ljudje govorili vse mogoče. Italijani so govorili, da nameravajo Nemci obkoluti partizane. No, tega seveda ni mogoče verjeti.

Kolikor moremo presoditi po tem, kar sem do sedaj videl in slišal, je edini namen Nemcev, ki so vkorakali to, da zavarujejo progo. Nemcem danes manjka vojakov. Ker nimajo dovolj vojske, da bi jo postavili v Italijo proti eventualnemu angleškemu desantu, so si osigurali prometne žile po katerih bodo poizkušali transportirati vojsko z ene fronte na drugo. Doslej so postavili na progi Ljubljana-Rakek povsod kontrolo nad italijanskimi stražami in patrolami. Večja sila se je zbrala edino na Vrhnikih, kjer jih je menda okrog 3000.

Edino močnejša koncentracija na Vrhnikih in dejstvo, da so mimoidoči Nemci pripadali po velikem delu konjenici in kolesarjem (ki jih ni mogoče uporabiti za zavarovanje proge) bi govorilo za to, da nameravajo uprizoriti

tudi hajko proti partizanom.

Vkorakanje Nemcev je razkrinkalo belogardiste² in četnike³. Belogardisti se niso niti najmanj pomišljali stražiti nemške kolone. Četniki, ki so vedno čekali, da bodo napadli Nemce, kakor hitro se bodo pokazali na slovenskih tleh, so se na mah poskrili. Toda to še ni vse. Oboji, tako četniki kot beli so v času, ko so vkorakali Nemci in ko so partizani napadali in minirali proge ter prevračali vlake, v katerih se je vozila nemška vojska na fronto proti Angležem, so četniki in beli napadali partizane in s tem omogočali Nemcem transporte na fronto. In ti ljudje pravijo, da so angleški zavezniki!

V času, ko so vkorakali Nemci, so Italijani razorožili tudi belogardistično četo v Hotedršici, ki je imela pododsek v Grčarevcu in na Kalcah. Kje je pravi razlog temu, zaenkrat še ne vem. Italijanski colonelo je dejal belim, da naj pristopijo k italijanski vojski, če se hočejo še naprej boriti.

V zvezi z vkorakanjem Nemcev in razorožitvijo bele posadke, sem dal vrhniškemu okrožju (zlasti v logaškem rajonu) naslednje direktive:

- 1 Na vsak način morajo preprečiti, da bi beli po razpustu prešli v modre. Prav tako je treba pokazati tistim belim, ki bi ob nemškem vkorakanju spoznali, da gre njihov boj tudi proti Angležem, da jih angleške kazni ne bodo rešili modri, ki drže križem roke, edino partizani pomagajo zaveznikom s tem, da ovirajo promet in onemogočajo transporte na novo fronto.
- 2 S terena je treba potegniti vse tiste aktiviste, ki so kompromitirani.
- 3 Sicer pa je treba legalne aktiviste ohranjati na njihovih dosedanjih mestih, ker se lahko zgodi, da bo nekaj časa glavna teža političnega dela na njihovih ramah. Konspiracijo je treba povsod stopnjevati.

POSŁANICA VELIKE BRITANIJE SLOVENCEM

Slovenci in Slovenke!

Nemci so izgnani iz Afrike. Izgubili so zadnji kosček zemlje, ki so ga imeli izven Evrope.

Sredozemsko morje je očiščeno nemško-laskih piratov. Sedaj lahko mirno plovejo zavezniške ladje od Gibraltarja pa vse do Aleksandrije. S tem je pot znatno skrajšana in prihranjeni so milijoni ton zavezniškega brodovja, ki bo poslužilo pri invaziji Evrope.

SLOVENCIM IN SLOVENKAM! Slavna borba proti fašistovskemu jarmu se bliža slovenski domovini. Britanska in ameriška letala noč in dan bombardirajo središča vojne industrije v Palermu, Mesini, Napoli in Trapani. To je osveta za vsa tista zla, ki jih je Vaš tlačitelj posejal po Evropi. Ali to je šele začetek. Kaj pravi k temu „Lavoro Fascista“?

Kritična faza v življenju laškega naroda se naglo približuje. Italija drhti, ker ve, da je kirurški nož pripravljen, da se zarije v njeno telo. Krik obupa je to za fašiste, a za Vas in vse ostale zaslužnjene narode Evrope naj bo to poslanica upanja.

Svobodni svet ne bo pozabil Slovencev in njihovih žrtv, ki so jih doprinesli k skupni zavezniški stvari. Bodite uverjeni, da ni več daleč čas, ko boste tudi vi uživali sadove svobode v združenju in v celoti osvobodjeni Sloveniji.

S/4

PRI TEJ PRILIKI VAM POŠILJAMO TO-LE POSLANICO:

VELIKA BRITANIJA, SOVJETSKA
RUSIJA IN AMERIKA SO POSTA-
VILE 22. JUNIJA 1941. ENO SA-
MO FRONTO. TU SI STOJITA
NASPROTI SAMO DVA NASPROT-
NIKA! NA STRANI SVOBODE
IN BOLJŠE SLOVENSKE BODOČ-
NOSTI STOJE: CHURCHILL, STA-
LIN IN ROOSEVELT. NA STRA-
NI NASILJA IN BARBARSTVA PA
STA KRVNIKA SLOVENSKEGA
NARODA: HITLER IN MUSSOLI-
NI. TRETJEGA NASPROTNIKA NI
IN GA TUDI BITI NE MORE!

SLOVENCIM IN SLOVENKAM!

Junaški in samozavestni slovenski
narod se v nobenem slučaju ne
sme oslabil v medsebojni brat-
morni vojni:

Zato strnite svoje vrste v eno sa-
mo mogočno voljo: SLOGA!
Pripravljajte se vsi kot en mož na
zadnji odločilni udar, ki ni več da-
leč: strankarsko-politično borbo od-
ložite za povojni čas!

Bodite složni in uvrstite se v eno
skupno fronto! Ne klonite glave!
Bodite pogumni! Ura vašega odre-
šenja se približuje z velikimi koraki!

**ŽIVELA SLOVENSKA VZAJEMNOST!
ŽIVELA VELIKA JUGOSLAVIJA!**

Prav pristočno Vas pozdravljajo in se Vam
zahvaljujejo Vaši zavezniški prijatelji

BRITANCI

Letak: "Poslanica Velike Britanije Slovencem" so zavezniška letala trosila nad slovenskim ozemljem.
(Hrani: Arhivu Republike Slovenije, Odd. II, sign. AS 1909. Zbirka zavezniškega in odporniškega tiska.)

- 4 Treba je takoj izkoristiti vse možnosti, da pospešimo razkroj med nemško vojsko. Zlasti je treba Slovanom v nemški vojski pokazati moč partizanske armade in v njih krepiti slovansko zavest in jih nagovoriti k dezertaciji.
- 5 Nasprotja med Nemci in Italijani je treba krepiti in podpihovati. Italijanom je treba dopovedovati, da bodo Nemci uničili njihovo domovino in njihove družine s tem, da bodo Italijo pretvorili v fronto.
- 6 Treba je krepiti narodno-osvobodilni značaj partizanske vojske, ki se ne ustraši niti nemških brzostrelk in tankov, niti groženj po uničenju in obkolitvi.
- 7 V britanski poslanici Slovincem⁴ kličejo Angleži Slovence k aktivnemu odporu proti okupatorju. S tem so se Angleži moralno obvezali, da nas v borbi podpro s postavitvijo drugega bojišča, sicer bodo oni posredno krivi okupatorjevega nasilja nad našim narodom.
- 8 Kazati na to, da je danes, ko so sovjetske armade tako oslabile nemsko vojsko, druga fronta razmeroma lahka stvar.

Četniki se pred narodom čedalje bolj kompromitirajo. Obsodbe, ki jih objavljajo v obliki rednih sodb prekega vojaškega sodišča jugoslovanske vojske, niso nič drugega kot navadne denunciacije naših aktivistov, ki jim beli ne morejo nič konkretnega dokazati, da bi jih lahko spravili v italijanske ječe. Na področju belogardističnega bataljona, ki ima sedež v Rovtjah, pridejo četniki kar v belogardistično posadko. Ljudje to vidijo in razumejo, da četniki niso nič drugega kot pomožna vojska Bele garde.

Ob obisku brigad se je slišalo čez našo vojsko, tako med ljudmi, kakor tudi med terenci mnogo pritožb. Glede vsega tega sem se razgovoril s štabom XIV. divizije. Komisar Bolko⁵ je bil mnenja, da naši terenci pomagajo ljudem stokati, namesto da bi jim dopovedovali nujnost žrtve. Mnenja sem, da ima Bolko v

glavnem prav, da naši terenci vse preradi zajahajo rep ljudskih množic. Nekatere nepravilnosti, ki so v resnici slabile morale vojski (razkošje bataljonskih štabnih kuhinj), je štab divizije že odpravil.

V prihodnjih dneh bom šel v cerkniško okrožje, kjer bom verjetno dočakal tov. Jokla⁶.

Smrt fašizmu – svoboda narodu!

Tine Koren⁷

Opombe:

- 1 Izvirnik poročila, napisan s črnilom, je v Arhivu republike Slovenije (sign.: AS 1670, IOOF, šk. 135). Objavljen je v: Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, knj. 9, Ljubljana 2003. Številka 155, kratica VP (Vrhovni plenum) in datum prejema so registraturne oznake Izvršnega odbora OF.
- 2 Bela garda – kolaboracionistična formacija slovenske kontrarevolucije pred kapitulacijo Italije. Italijanski okupator je julija 1942 oborožil in sprejel v svoje vrste bataljone Legije smrti in Vaške straže. Ustanovili so Prostovoljno protikomunistično milico (MVAC – Milizia volontaria anticomunista). Enote MVAC so uporabljali za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju.
- 3 Četniki, sprva imenovani mihailovičevci, kasneje plava ali modra garda, so bili pripadniki protipartizanskih oboroženih enot majorja Karla Novaka. Četništvo je bilo jugoslovanska kraljeva vojska v domovini. Novaka je za poveljnika v Sloveniji imenoval Draža Mihailović. Njihovo sodelovanje z okupatorjem je bilo minimalno. Leta 1943 so potekali ogorčeni boji med vaškimi stražami in partizani, medtem ko so se četniki bojem izmikali.
- 4 Letak Poslanica Velike Britanije Slovincem! Slovenci in Slovenke! Silovita borba ... Vaši zavezniški prijatelji Britanci je v Arhivu Republike Slovenije. Letak so zavezniška letala trosila nad slovenskim ozemljem.
- 5 Jože Brilej
- 6 Franc Popit
- 7 Janez Stanovnik (roj. 1922 v Ljubljani), pravnik, politik. Študiral je na Pravni fakulteti v Ljubljani in diplomiral 1949 v Beogradu. Kot krščanski socialist je sodeloval v OF in se 1942 pridružil partizanom. Opravljal je v glavnem politične naloge. Bil je inštruktor IOOF, član Pokrajinskega odbora OF za Primorsko in član SNOS.